

УДК 331.5:331.108 (477)

СТРУКТУРНІ ДИСБАЛАНСИ ЯКОСТІ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ: СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД

Тетяна Степура

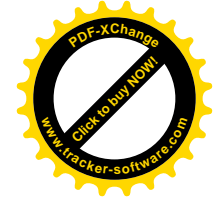
*Львівська філія ПВНЗ «Європейський університет»,
79019, м. Львів, вул. Кушевича 5
E-mail: tetyana.stepura@gmail.com*

У статті розглянуто природу та методологічні засади дослідження структурних дисбалансів якості людського потенціалу України. Доведено, що у новітніх умовах глобалізації необхідним є застосування синергетичного підходу до вивчення структури якості людського потенціалу та виникнення дисбалансів у ній. Розглянуто суть динамічного аспекту якості людського потенціалу, що відображається у пошукові балансу як часткового випадку дисбалансу та досягнення точок біфуркації. Рекомендовано будувати політику збереження та примноження якості людського потенціалу з урахуванням викладених синергетичних підходів.

Ключові слова: якість людського потенціалу регіонів, синергетичний підхід, структура якості людського потенціалу, структурний дисбаланс.

Детермінізм якості людського потенціалу сучасної України зазнає низки новітніх викликів, пов'язаних із глобалізацією та породженою ним асиметрією економічного розвитку. Вхідження України у світогосподарський простір відбувається не на рівних умовах, що підвищує уразливість людського потенціалу як з погляду його реалізації у сучасному періоді, так і з погляду формування майбутньої якості. Це виражається у зрушеннях у статево-віковій структурі населення України, недосконалій системі оплати праці, яка не забезпечує належного рівня життя, міграції, багатьох інших негативних тенденціях. Така ситуація вимагає розробки комплексу підойм врегулювання детермінант якості людського потенціалу, формування сприятливого середовища для гармонійного розвитку теперішніх і майбутніх поколінь на системній основі, відповідно до здобутків сучасної наукової думки.

Дослідження людського потенціалу, зважаючи на широту поняття, здебільшого конкретизуються у теоріях трудового, соціально-трудоного потенціалу, людського капіталу. Вивчення безпосередньо людського потенціалу у наукових публікаціях, як правило, зацентровані на певних сторонах феномену: діяльнісний аспект – В. Антонюк [1], Л. Безтелесна [2], Т. Заславська [3], У. Садова [4], О. Стефанишин [5], Л. Шаульська [6], духовно-інтелектуальний, духовно-культурний – С. Злупко, С. Вовканич [7], Л. Семів [8], ментально-ціннісний – Д. Богиня, М. Семикіна [9]; на управлінських аспектах забезпечення реалізації та розвитку людського потенціалу

(Р. Чорний [10], В. Приймак, О. Гинда [11]). Разом з тим, системні дослідження власне якості людського потенціалу та його детермінант у сучасній науці відсутні.

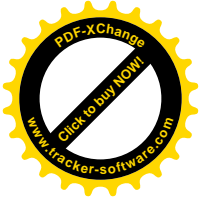
Синергетика як новітня парадигма народжена у тканині фізики та хімії. Однак її подальше становлення призвело до набуття нею ознак загальнонаукової методології, наднаукового концепту, що пояснює розвиток нерівноважних систем у будь-якій царині наукового знання та людського онтогенезу. Основоположниками синергетики є Г. Хакен [12] та І. Пригожин [13-15], однак передумови її розвитку закладались численними науковими дослідженнями з різних галузей наук – А. Ейнштейном та Р. Клаузіусом у фізиці, А. Богдановим, Н. Вінером, Л. фон Берталанфі – у науках системного розвитку та інформаційного управління, Е. Леруа, Т. Де Шарденон, С. Подолинським, В. Вернадським – у суміжних сферах наукового знання, що охоплюють біохімію, геологію, філософію, соціальну економіку, та багатьма іншими. Вже сформована синергетика як наднаукова методологія започаткувала різноманітні новітні дослідження у багатьох науках, які далекі від природничих, де вона зародилася: лінгвістиці, соціології, економіці, культурології. Так, Ф. А. фон Хайєк [16] базував свою теорію вільного ринку власне на синергетичних засадах. Фізик за фахом А. Свідзинський у галузі культурології пояснює дію антропного принципу та роль культури як механізму самоорганізації людства [17]. Екогенологія С. Злупка розвиває погляди на коеволюцію довікілля і людини, що базується на якісних характеристиках першого і другого, а також на превалюванні ціннісно-ідеологічних засад [18]. Такі погляди цілком відповідають синергетичному підходу. Цілком у ракурсі цього підходу розвиває погляди С. Подолинського на вітчизняних теренах В. Письмак. Зокрема, в його теорії розвинено твердження С. Подолинського про те, що «труд не производит вещества, а присоединяет к нему ... превратимую энергию» [19, с. 182]. Активна економічна діяльність людини із використання ресурсів природи, які, за С. Подолинським, є нагромадженням на Землі запасом сонячної енергії, сягнула таких масштабів та такого рівня переробки, що біосферний простір поступово заповнюється субстанціями, які містять енергію у пасивному вигляді, (за В. Письмаком – негентропіки [20]). Зрештою, на базі синергетики розвинулись теорія катастроф, теорія фракталів, метатеорія складних адаптивних систем, в т.ч. і соціальних інститутів, теорія складності.

Не зважаючи на такі широкі різногалузеві дослідження, базовані на синергетиці, поле її застосування має величезний потенціал, а результати у подальшому можуть мати інноваційний характер. Наведене у значній мірі стосується предмету даного дослідження, оскільки саме синергетика пояснює механізми творення нової якості у системі, окреслює роль середовища та можливі сценарії у саморозвитку і самоорганізації системи людського потенціалу.

Метою публікації є дослідження природи та процесу формування структурних дисбалансів якості людського потенціалу за використання синергетичного підходу.

Якість людського потенціалу є поліструктурний феномен, складна відкрита система. Під якістю у філософії традиційно розуміється невід'ємні неповторні характеристики суцього. Найвищий ступінь якості – це ідеальна модель, до якої прагне розвиток, але ніколи не досягає її.

«Якість» є мірилом як статичних, так і динамічних економічних явищ та процесів. У соціальній економіці усе ширшого застосування набирає поняття якості людського потенціалу (ЯЛП) – фундаментальної кваліметричної ознаки повноти відтворення усіх структур людини.

Якість людського потенціалу визначаємо як об'єктивно обумовлені інтегральні властивості людини (організму, індивіду, особистості, соціуму), які проявляються або можуть проявитися за певних умов середовища її існування, і вказують на можливі межі відтворення структур людини (компонент).

У сучасній економічній науці людський потенціал визнаний центральною категорією, що сформувало «людиноцентричну» наукову ідеологію. Водночас в умовах загострення екологічних, демографічних проблем, розвитку суспільства споживання як альтернативі рівномірного та справедливого розподілу благ на Землі, низки інших викликів виникає багато новітніх проблем збереження якості людського потенціалу. Саме це зумовило логіку розвитку наукових рефлексій. Так, у рамках постнекласичної раціональності як епохи у науці гуманістична складова набула нового забарвлення. Зокрема, був сформульований антропний принцип, суть якого полягає у провідній ролі світового розуму у розвитку життя, ноосферній причинності руху буття (В. Вернадський, Тейяр де Шерден), вияві творчої здатності універсуму через людську діяльність (С. Кримський). «Людське існування полягає у безперервному творінні непередбачуваних новацій» [21, с. 215].

Становлення синергетичного підходу як загально- (над)наукової теоретико-методологічної концепції відбулося у 1989-90 рр. Передував цьому численний перелік відкриттів у різних галузях наук, які дуже побіжно були наведені вище і у повній мірі не можуть бути висвітлені у даному дослідженні з об'єктивних причин.

Сходження теоретико-методологічних засад наукового пізнання від детермінізму до синергетики у найзагальнішому вигляді пояснюється зміною розуміння феномену часу. Якщо у класичній науці час є щось незмінне, стає, таке, що у теперішній момент містить однозначні риси минулого і потенції майбутнього, то теорія відносності започаткувала злам цього стереотипу. Другий закон термодинаміки твердить, що ентропія неухильно зростає, а це означає, що існує «стріла часу», тобто час є незворотній, тому кожний момент розвитку системи неповторний і є кроком до старіння і теплової смерті системи (якщо вона замкнута), або еволюційного творення нової системи, якщо вона є відкрита. Для соціально-економічної системи, якою є людський потенціал, це означає, що у кожний момент людського життя, що немає зворотнього відліку, твориться соціальна взаємодія, комунікація, культура, виникає інформаційний шум, який може викликати флуктуацію у системі та визначити атрактори. Тому нового забарвлення набуває поняття «соціального часу», який є тим тлом, середовищем, що створює зовнішні поштовхи і може визначити майбутнє розвитку системи «людський потенціал», а відповідно й досягати нової якості цієї системи.

Зважаючи на той факт, що у центрі уваги синергетики *знаходяться якісні зміни в динамічній (чи статичній) поведінці системи* [12, с. 361], ця загальнонаукова методологія стає визначальною при дослідженні якості людського потенціалу. У зв'язку з цим, на нашу думку, теоретико-методологічні засади дослідження якості людського потенціалу повинні базуватися на основних принципах синергетики та космогенно-енергетичній парадигмі праці С. Подолинського, яка, у свою чергу, ґрунтується на законах термодинаміки. Ці засади ми розуміємо значно ширше, ніж принципи синергетичного підходу, швидше це світоглядна позиція, методологічна основа, відображення концепту якості людського потенціалу.

У вищенаведеному контексті синергетичного підходу поняття дисбалансу набуває нового забарвлення. Якщо система відповідно до принципу самоорганізації реагуючи на зовнішні виклики перебудовує взаємозв'язки прагнучи до стану

рівноваги, то тоді кожний стан можна розцінювати як дисбаланс, а стан рівноваги – як його перехідний етап. За такого підходу баланс – це частковий випадок дисбалансу.

Базуючись на принципах синергетики, економічна система може розвиватися інваріантно з різною ймовірністю реалізації сценарію. У процесі самоорганізації досягаючи певного рівня дисбалансу та відхилення від попереднього рівноважного стану і втягуванні у системні коливання (флуктуації) все більшого числа зв'язків, система досягає точок біфуркації. Саме вони є визначальним моментом вибору атрактора подальшого розвитку системи.

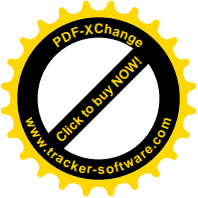
Стан ЯЛП можна досліджувати у статичній й динамічній. У статичній ЯЛП – це взаємовідношення і взаємозв'язки структур людини і середовища її існування у конкретний момент часу. Структурування ЯЛП у дискурсі синергетичної парадигми дозволяє окреслити також динамічний аспект – зрушення в дисипативній структурі, що вибудовують нові зв'язки у системі. Таким чином, структурно ЯЛП проектуємо як системну єдність фізично-генетичної, освітньо-інтелектуальної, професійно-кваліфікаційної, соціально-культурної та морально-етичної компонент. Механізм структурного балансування ЯЛП полягає у забезпеченні рівня розвитку цих компонент у їх системній єдності, що детермінуються певними структурами середовища існування ЯЛП. Дисбаланс ЯЛП виявляється у невідповідності будови ЯЛП умовам її відтворення з подальшим зниженням рівня розвитку якісних характеристик.

Викладені елементи синергетичного підходу спроектовано на структурні дисбаланси ЯЛП і узагальнено у таблиці 1.

Таблиця 1

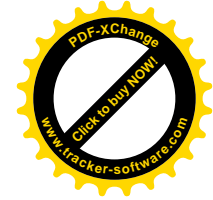
Проекція синергетичного підходу на структурні дисбаланси якості людського потенціалу регіонів України*

Статичний аспект (структурна стійкість)	Динамічний аспект (динамічна стійкість)		
Компонента якості людського потенціалу	Перехід	Зрушення в структурі (дисбаланс)	Перспективи змін (атрактори)
Фізично-генетична	звуження бази відтворення, якісне погіршення популяційних ознак	втрата людності та порушення вікової структури, погіршення здоров'я та якісних ознак індивідів	- деяке відновлення чисельності населення за рахунок еміграційних потоків; - розвиток як країни-донора дешевої робочої сили та територій розміщення виробництв
Освітня, інтелектуальна	включення у світовий освітній простір та підвищення мобільності, гнучкості, конкуренції в сфері освіти	втрата молоді, часто незворотна, як правило, більш здібної	- розвиток конкурентоспроможної багатоукладної та гнучкої, інтегрованої у європейську системи освіти з метою збереження та прирощування

			інтелектуального потенціалу України; - перерозподіл освітніх ринків та втрата Україною освітніх традицій за рахунок невідновлення освітньо-інтелектуального потенціалу на попередньому рівні
Професійно-кваліфікаційна, працезберігаюча	витрати на підготовку фахівців (фінансові, матеріальні, часові, інтелектуальні, соціальні), зростання безробіття, зниження продуктивності праці	нерациональне використання накопиченого людського капіталу, нереалізація зайнятості за фахом, фізична втрата фахівців за рахунок їх міграції, зниження опірності соціальним ризикам у сфері праці	- інтеграція в світовий економічний простір за умов інноваційного розвитку на засадах близького до центру напівпериферійного положення; - поглиблення структурного дисбалансу ринку праці і втрата якості людського потенціалу за рахунок фізичного відпливу фахівців та фактичного продажу створеного інтелектуального продукту
Соціально-культурна, морально-етнопсихологічна	руйнування традиційних етнопонаціональних цінностей, порушення закономірностей соціальних взаємодій, розшарування та маргіналізація суспільства, створення інших соціальних дистанцій	втрати у створенні соціального капіталу, спотворена система цінностей, втрата відчуття національної приналежності як потреби усвідомлювати історичну самовизначеність та відповідальність, розвиток порочності, злочинності, втрата соціальної солідарності, готовність до соціальних протистоянь	- творення громадянської держави і розбудова соціальної та інформаційної політики на ціннісно-ідеологічній основі; - створення власного тоталітарного режиму або поглинання іншим

* Джерело: авторська розробка

Наведені міркування слугують основоположним методологічним принципом розробки кваліологічної концепції людського потенціалу через вплив насамперед на середовище існування людини, яке і визначає, згідно з синергетичною парадигмою, аттрактори розвитку якості людського потенціалу регіонів України.

Ньютонівський детермінізм визначав підпорядкованість розвитку людини законам природи. Поступово через квантову методологію, а тоді – методологію самоорганізації складних нерівноважних систем (синергетику) наукова думка виробила нові підходи до дослідження економічних систем та закономірностей їх розвитку. Становлення синергетичного підходу в економіці не завершене – тривають дискусії щодо логіки економічних трансформацій та пошуку шляхів їх передбачення.

Паралельно зі становленням парадигми системного підходу наука прийшла до розуміння цінності людини та її гармонійного розвитку як головної рушійної сили і водночас мети поступу. За такого підходу ваги набувають дослідження пов'язані із якісною стороною людського потенціалу та досягнення якісної збалансованості розвитку.

Дисбаланс – це стан, при якому порушується рівновага елементів, руйнуються деякі взаємозв'язки у системі. Кожна нерівноважна система відповідно до принципів синергетики прагне відновлення балансу (рівноваги). Таким чином відбувається творення нових зв'язків, що знаменує собою еволюцію, розвиток. Це дає надію на можливість подолання у майбутньому негативних тенденцій у структурі якості людського потенціалу. А головним завданням у подоланні існуючих структурних дисбалансів є гармонійний розвиток людини та суспільства на засадах справедливості, забезпеченні рівних можливостей, гідної праці і життя.

1. Антонюк В. П. Оцінка та забезпечення розвитку людського капіталу України : дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук : спец. 08.00.07 «Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика» / Антонюк В. П. – НАН України. Ін-т економіки промисловості. – Донецьк, 2008. – 398 с.
2. Безтелесна Л. І. Управління людським розвитком та його фінансове забезпечення в Україні : оцінка та перспективи : монографія / Л. І. Безтелесна. – Рівне : НУВГП, 2010. – 361 с.
3. Заславська Т. Сучасний трансформаційний процес у Росії / Т. Заславська // Економіка України. – 2001. – №10. – С. 12-19.
4. Садова У. Я. Соціально-демографічний потенціал розвитку Українських Карпат / У. Я. Садова // Регіональна економіка. – 2012. – №3. – С. 150-158.
5. Стефанишин О. Особливості змісту категорії «людський потенціал» в умовах розвитку інноваційної економіки України / О. Стефанишин, В. Пиц // Галицький економічний вісник. – 2010. – №3(28). – С. 161-169 (проблеми мікро та макроекономіки України).
6. Шаульська Л. В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України : Монографія / Л. В. Шаульська. – НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2005. – 502 с.
7. Вовканич С. Й. Теоретико-методологічні основи дослідження людського та інтелектуального капіталу в знаннєвомісткій економіці: концептуалізація понять / С. Й. Вовканич, Л. К. Семів // Регіональна економіка. – 2007. – №4. – С. 7-19.
8. Семів Л. К. Регіональна політика : людський вимір : монографія / Л. К. Семів. – Львів : ІРД НАН України, 2004. – 392 с.
9. Богиня Д. П. Ментальний чинник у сфері праці : проблеми теорії та практики / Д. П. Богиня, М. В. Семикіна. – Ін-т економіки НАН України. – К. : Видавнича фірма «Шторм», 2003. – 382 с.

10. Чорний Р. С. Розвиток трудового потенціалу просторових форм організації українського суспільства : монографія / Р. С. Чорний. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2013. – 384 с.
11. Приймак В. І. Управління процесами розвитку та реалізації людського потенціалу в економіці України : Монографія / В. Приймак, О. Гинда. – Львів : Видавництво «Растр-7», 2013. – 438 с.
12. Хакен Г. Синергетика : Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах : Пер. с англ. / Г. Хакен. – М. : Мир, 1985. – 423 с.
13. Пригожин И. Порядок из хаоса : Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс / Пер. с англ. Ю. А. Данилова ; общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича и Ю. В. Сачкова. – М. : Прогресс, 1986. – 432 с.
14. Пригожин И. От существующего к возникающему. Время и сложность в физических науках / И. Пригожин. – М. : Наука, 1985. – 327 с.
15. Николис Г. Познание сложного. Введение / Г. Николис, И. Пригожин. – М. : Мир, 1990. – 344 с.
16. Хайек Ф. А. Познание, коммуникация и свобода : Антология сочинений / Ф. А. Хайек : пер. С. Мальцева, К. Большаков; Под ред. Д. Антисери, Л. Инфантино. – СПб. : Пневма, 2003. – 288 с.
17. Свідзинський А. Синергетична парадигма, антропний принцип та культура / А. Свідзинський // Універсум : журнал політології, футурології, економіки, науки та культури. – 2007. – № 5-6. – С. 4-12.
18. Злупко С. Наука про органічний розвиток людини і довкілля (Передумови виникнення екогенології) / С. Злупко // Вісник НАН України. – № 10. – 2002. – С. 15-20.
19. Подолинській С. Трудь челоуька и его отношение къ енергии [Препринт]/ С. Подолинській. – С. 135-211.
20. Письмак В. П. Энергоимпульсная сущность экономического базиса общества (введение в теорию энергоимпульсного взаимодействия социально-экономических моделей) / В. П. Письмак. – Донец. нац. ун-т. – Донецк, 2002. – 296 с.
21. Пригожин И. Время – всего лишь иллюзия? / И. Пригожин // Философия, наука, цивилизация. – М., 1999. – С. 214-222.

STRUCTURAL IMBALANCES QUALITY OF HUMAN POTENTIAL: SYNERGISTIC APPROACH

Tetiana Stepura

*European University, Lviv branch
Kushevycha str. 5, UA – 79019, Lviv*

The article examines the nature and methodological principles of research of structural imbalances of quality of human potential in Ukraine. In the context of globalization and complexity of socio-economic life a review of theoretical and methodological foundations of economic research is required. Newton's determinism, which was defining the subordination of human development to laws of nature, no longer explains complex nonlinear dependences in the economy. Therefore, the necessity of application of synergetic approach to the research of the quality of human potential is explained in the

article. Modern science has also come to this conclusion, as the question of human value and human's harmonious development is considered to be an aim of progress. Accordingly, researches, related to qualitative side of human potential and achieving a qualitative balance of development, are becoming more important. It is indicated in article that the formation of environmental preservation of the quality of human potential using synergetic approach means creating new system relations, new quality evolution.

Keywords: quality of human potential, synergetic approach structure as human resources, structural imbalance.

СТРУКТУРНЫЕ ДИСБАЛАНСЫ КАЧЕСТВА ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА: СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Татьяна Степура

*Львовский филиал ЧВУЗ «Европейский университет»
79019, г. Львов, ул. Кушевича 5*

В статье рассмотрено природу и методологические основы исследования структурных дисбалансов качества человеческого потенциала Украины. Доказано, что в новейших условиях глобализации необходимо применение синергетического подхода к исследованию структуры качества человеческого потенциала и возникновения дисбалансов в ней. Рассмотрено суть динамического аспекта качества человеческого потенциала, что находит отображение в поиске баланса как частного случая дисбаланса и достижения точек бифуркации. Рекомендовано строить политику сохранения и приумножения качества человеческого потенциала с учетом изложенных синергетических подходов.

Ключевые слова: качество человеческого потенциала регионов, синергетический подход, структура качества человеческого потенциала, структурный дисбаланс.